

Jak „Češi bojovali s negativními rysy svého charakteru“ aneb Recepce českého expresionismu ve Francii a příklad Hanuše Jelínka¹

XAVIER GALMICHE

Jak byl přijímán český literární expresionismus ve Francii? Tato otázka se může zdát zbytečná, pokud je pravda, že česká literatura je, ostatně jako téměř všechny literatury střední Evropy, ve Francii – a v západní Evropě vůbec – příliš málo rozšířená, a tedy příliš málo známá.² Vlastní koncept expresionismu je navíc i v českém kontextu nesnadno uchopitelný a česká literární kritika ho začala užívat s velkou opatrností. Paradoxně to jsou právě tyto metodologické potíže, které danou otázku činí zajímavou. Definice a analýza expresionismu se nedotýkají pouze faktické historie kulturních kontaktů, nýbrž zahrnují i širokou oblast reprezentací v celé jejich složitosti: jde o téma, v němž se odrážejí vzájemné představy Čechů o Francouzích a naopak.

Literárním expresionismem chápeme odraz určité tendence překračující hranice jednotlivých disciplín (hudba, výtvarné umění atd.), která zdůrazňovala výraz, nadsazené a přehnané postupy, aby dospěla k estetice exaltace, karikatury a někdy i grotesknosti. Jestliže můžeme poměrně bez potíží hovořit o expresionistické literatuře německé, není tomu tak v případě české literatury, neboť se toto – byť reálné – hnutí dotýká skupiny děl, jejichž autory lze sotva pokládat za

¹ Za pomoc při převodu do češtiny – včetně citátů Jelínkových i Novákových textů – děkuji M. Theinhardtové a B. Bukovinské.

² Otázky recepce české literatury ve Francii se dotklo málo studií. Připomeňme nicméně dokumentaci věnovanou francouzským překladům českých autorů, kterou shromáždila Nathalie Zanellová (1998) a sborník *L'image de la Bohême dans les lettres françaises*, uspořádaný Hanou Jechovou, Presses de l'Université Paris-Sorbonne; připraveno k vydání.

členy určité ustanovené školy. Takto věnoval Jindřich Chaloupecký celou sérii zásadních studií, později shrnutých do svazku nazvaného *Expresionisté* (Chaloupecký 1992) individualitám natolik izolovaným, jakými byli Richard Weiner, Jakub Deml, Ladislav Klíma a částečně též Jaroslav Hašek. Jistou podobnost těchto autorů lze spatřovat v jejich hledání expresivnosti, ale liší se v estetické intenci a v kontextu, do něž patřili: k avantgardě a Richardu Weinerovi bychom mohli připojit Vladislava Vančuru, stejně jako bychom k „neobarokní“ literatuře blízké Jakubu Demlovi mohli přičíst Jaroslava Durycha; k literárnímu korpusu českého expresionismu ostatně můžeme bez váhání přidat také prózy mladých bratří Čapků.³

Naším cílem není stylistická analýza této expresivnosti, nýbrž pokus o vymezení určitých jevů a jejich hodnocení kritikou. Z tohoto hlediska můžeme odlišit dvě období: přibližně v průběhu první poloviny 20. století je český literární expresionismus viděn koncepčním prizmatem zabarveným ideologicky; je představován s určitými potížemi a rozpaky, za cenu často složitých perifrází. V průběhu druhé poloviny a hlavně v poslední čtvrtině století byl tento expresionismus nově zhodnocen – především se o něm více ví, tudíž je také lépe pochopen. To je ovšem také výzvou pro Francouze, aby zásadně přehodnotili svůj pohled na českou literaturu jako celek. V předložené studii bychom se však chtěli zabývat prvním obdobím.

Zastíraný expresionismus

Kritický zájem o expresionismus se zakládá na skutečnosti, že jeho výklad byl determinován národním původem – byl pojmán jako hnutí německého původu, nebo dokonce jako vlastní výraz německé národní podstaty. Lionel Richard (1974) popsal překážky, které zabraňovaly pronikání německého expresionismu do Francie – a můžeme říci, že tento proud byl rovněž v Čechách chápán jako estetický výraz jednoho z aspektů německé filozofie, poznamenané nietzscheánským a nihilismem, a tudíž (jakožto politický prvek) jako zdroj konfliktů a hledisek daleko přesahujících čistě estetickou diskusi.

Dá se říci, že tato ideologická identifikace vykonala v českých zemích své: jisté momenty života avantgardy před první světovou válkou lze interpretovat jako boj mezi vlivem „německého“ expresionismu a „francouzského“ kubis-

³ *Literární skupina*, jež se zformovala pod vedením Čestmíra Jeřábka a jejímiž výraznými postavami byli především Lev Blatný a František Götze, se výslovně hlásila k expresionismu; byla to však skupina velmi diskrétní, málo známá i českému publiku, nemůžeme proto téměř vůbec hovořit o její recepci v zahraničí.

mu. Takovéto černobílé vidění vyvolalo četné komentáře.⁴ S podobným „zastřacím manévrem“ se ještě daleko zřetelněji setkáváme v textech určených k poznání českých autorů v zahraničí. Ve Francii se tohoto poslání ujal především Hanuš Jelínek (1878–1944). V jeho pozoruhodných dílech, psaných francouzsky (kritické práce: *La littérature tchèque contemporaine* [Současná česká literatura], 1912; *Études tchécoslovaques* [Československé studie], 1927; a hlavně *Histoire de la littérature tchèque* [Dějiny české literatury], 3 díly: 1930, 1932, 1935; antologické práce jako *Anthologie de la poésie tchèque* [Antologie české poezie], Paříž, 1935), je kapitola věnovaná expresionismu jakýmsi kamenem úrazu. Jelínkova politická orientace (byl zetěm spisovatele Aloise Jiráka a členem delegace při mírových jednáních roku 1919) ho možná předurčovala k jisté rozpačitosti vůči hlubšímu významu expresionismu a jeho zakořeněnosti v německé filozofii, ať již v jejím pesimistickém nebo vitalistickém vyznění. Z tohoto hlediska je představitelem odmítavého postoje, nebo lépe instinktivního odporu k nietscheánství, sdíleného Masarykem a jeho okruhem (k tomu srov. Heftrich 1999).

Nejvýraznější projev expresionismu nachází Jelínek v osobnosti Richarda Weinera, kterého si vysoce váží mimo jiné pro jeho činnost dopisovatele *Lidových novin* v Paříži a ke kterému pocituje i přátelství, jež se odráží ve vzájemné a poměrně rozsáhlé korespondenci. Tři husté stránky, které Jelínek věnuje Weinerovi ve své *Histoire de la littérature tchèque*, jsou pozoruhodné tím, že autor velmi rafinovaným způsobem popisuje expresionistický styl, aniž tento pojem přímo pojmenoval. Rozbor začíná přehledem Weinerových básní:

M. Weiner [...] publia en 1916 *La souriante renonciation, d'une sensibilité irritée qui se maîtrisait pour arriver à une tendresse un peu timide et mélancolique* ; [...] dans ses *Carrefours* (1918), il se tord de douleur sous le poids d'une faute mystérieuse, tout en aspirant à la simplicité et à la bonté. [...] On dirait qu'il lutte, corps à corps, avec la langue qui est, sous sa plume, souvent dure, rebelle, rocailleuse et tourmentée. [...] Tout cela, exprime dans une langue savante, dans des vers heurtés, concis jusqu'à éclat-

⁴ S výhradou, že je celá záležitost daleko složitější: Jocelyne Fritschová hovoří po vzoru R. Grebeníčkové (1984) o „expresionistických“ inscenacích Molièrových her Karla Hugo Hilara: „toute sa vie, Hilar se défend de devoir l'expressionnisme de ses réalisations à une influence allemande [...] On peut se demander dans quelle mesure les classiques français traités sur un mode expressionniste ne servent pas à blanchir ce que l'expressionnisme peut avoir de couleur germanisante“ [„Hilar se bude celý svůj život hájit proti nařčení, že jsou jeho expresionistické realizace poplatné německému vlivu [...] Můžeme si položit otázku, do jaké míry právě volba francouzských klasiků mohla sloužit k očištění expresionismu od všeho, co by mohlo zavánět germánstvím.“] (Fritsch 1997: 75 a n., zdūr. autor).

ter et jusqu'à devenir sinon obscurs du moins hermétiques, d'un hermétisme mallarméen.⁵

Je příznačné, že si Jelínek dovoluje srovnávat Weinerovo básnické umění jenom s francouzským hermetismem. Skoro okázale vyloučí německy psanou literaturu (nezapomeňme, že první díl *Histoire de la littérature tchèque* vychází v roce 1930), vyhýbá se například všem narážkám na prózy Franze Kafky, přestože byly v českých zemích již známé. O Kafkovi totiž v rozsáhlém svazku třetího dílu *Histoire de la littérature tchèque* (skoro 500 stran) není ani jediná zmínka. Dnešnímu čtenáři se však zdá, že toto srovnání je samozřejmostí, hlavně tam, kde se Jelínek zmiňuje o stylu Weinerových povídek:

Ce conflit de la raison et du subconscient [...], on peut le suivre dans la prose de M. Richard Weiner, qu'on a pu qualifier de cubiste à cause de sa faculté de dissociation et d'analyse. [...] Les récits de *Les Furies* (1917), [...] évoquent et analysent avec une puissance presque hallucinante certaines aberrations mentales, certains problèmes du subconscient, compliquant ces cas psychologiques par une sensibilité morale presque malade. [...] Cette impression de cauchemar s'accroît encore dans le récent livre de proses *Jeu pour tout de bon* (1933) où la vie et la mort se mêlent dans une grotesque sarabande d'horreur ; c'est d'un intellectualisme effrayant qui voit le néant au fond de toute chose, qui dissèque tout avec une fureur et une logique destructives et presque inhumaines.⁶

(Jelínek 1935: 308–309)

S pozoruhodnou jasnozřivostí vytyčuje Jelínek hlavní témata Weinerových próz: síla podvědomí, síla viny, šílenství, zlého snu, přitom však potlačuje některé evidentní vlastnosti těchto textů. V tomto citátu připomíná, že Weinerovy

⁵ Pan Weiner vydal v roce 1916 *Usměvavé odříkání* zjištělé citlivosti, která se přemáhá, aby vyústila do trochu nasmělé a melancholické něžnosti; v textu *Rozcestí* (1918) se ale kroutí bolestí pod tíhou tajemné viny a přitom touží po prostotě a dobrotě. [...] Rekló by se, že bojuje s jazykem, jenž je v jeho podání často tvrdý, zarputilý, kostrbatý a ztrápený. Toto vše vyjadřuje básník v učeném jazyce, v rozsekávaných verších, tak zhuštěných, že skoro pukají a stávají se ne-li temnými, tedy alespoň hermetickými; jde o jistý hermetismus „à la Mallarmé“.

⁶ Konflikt rozumu a podvědomí [...] můžeme sledovat v próze pana R. Weinerja, kterého by leckdo mohl označovat za kubistického spisovatele pro schopnost disociace a rozboru. [...] Povídky *Litice* (1917) rozebírají se skoro halucinační silou určité duševní úchytky, určité problémy podvědomí, a spojují tyto psychologické případy téměř chorobnou morální citlivostí. Pociť jako z noční můry vrcholí v nedávno vydané *Hře doopravdy* (1933), kde život a smrt splývají v groteskní tanec hrůzy. V tomto textu převládá strašlivý intelektualismus, který spatřuje nicotu v podstatě všech věcí a který pitvá vše s destruktivní a skoro nadlidskou vášní a logikou.

texty byly psány v duchu kubismu, ale neodvažuje se je explicitně přiřadit k nihilismu, snad jen pouze tímto málo zdařilým opisem: „strašlivý intelektualismus, který spatřuje nicotu v podstatě všech věcí“.

K tomu by jistě bylo třeba navíc provést zvláštní analýzu způsobu, jakým Jelínek komentuje ostatní spisovatele daného zaměření, obzvláště Klímu, Demla a Karla Čapka, ale již na tomto místě můžeme vyzdvihnout společný rys jeho náhledů: je jistě pozoruhodné, že se Jelínek snaží nalézt – a to pokaždé, když představuje tvůrčí dráhu těchto spisovatelů – takový interpretační nástroj, který mu umožní uvažovat o jejich díle z neliterárního nebo mimoliterárního hlediska. Můžeme zde hovořit, tak jako ve filozofii, o fenoménu redukce: Jelínek volí takovou interpretaci, která mu dovolí vyčlenit z expresionismu vše to, co pokládá za překážku. Tuto eliminaci provádí zvláště ve dvou směrech: ve směru filozofickém a etickém.

a) Následujícím způsobem redukuje Jelínek dílo Ladislava Klímy na náhražku filozofické rozpravy:

C'est un tragique personnage que le malheureux Ladislav Klíma [...] l'histoire de la philosophie ne prend pas trop peu sérieux son égocentrisme exagéré et le nihilisme individualiste de cet original ; il mérite cependant quelques lignes dans une histoire de la littérature. Parti de l'idéalisme volontariste de Schopenhauer poussé à l'extrême, il aboutit, en passant par Berkeley et Nietzsche, au culte de la force physique accompagnée de beauté, dont le félin offre le plus bel échantillon, l'homme étant, à ses yeux, un être en décadence.⁷

(ibid.: 279)

Jak je vidno, Jelínek odmítá začlenit toto dílo do kapitoly *dějin filozofie*; jistým způsobem však sám sebe popírá, neboť jeho veškerá analýza spočívá na filozofické analýze Klímova nietzscheánství. O překážkách, které znemožňují obšírnější poznávání velkých českých básníků ve Francii, výstižně psal Arne Novák: „Všechny osobnosti [Hus, Palacký, Březina], ač patří k pilířům české literatury, působí mimo svou zemi více silou myšlení než uměleckou sugescí vlastního díla.“ Podobně

⁷ Nešťastný Ladislav Klíma je vskutku tragickou postavou [...] dějiny filozofie neberou příliš vážně přehnaný egocentrismus a individualistický nihilismus této výstřední osobnosti; přesto si zaslouží několik řádek v dějinách literatury. Vyšel z přehnaného voluntaristického idealismu Schopenhauerova a dospěl přes Berkeleyho a Nietzscheho ke kultu fyzické síly, nadané takovou krásou, již je šelma kočkovitá nejlepším příkladem – člověk je v jeho očích upadající bytostí.

Ize říci, že tam, kde Jelínek píše o autorech, kteří se dají považovat za expresionistické, soustřeďuje se více na „sílu myšlení“ než na „uměleckou sugesci díla“.⁸

b) Jelínek je rovněž schopen omezit literární expresionismus na odraz morálního stanoviska; to je případ mladého Karla Čapka. Od roku 1910 Jelínek hovoří o „robustnosti“ stylu mladého autora: „j'aurais dû m'arrêter pour parler du robuste talent de Monsieur Karel Čapek, auteur très original et d'un *talent robuste chez lequel le procédé naturaliste est étrangement mêlé à la caricature grotesque*“ (Jelínek 1912: 238).⁹

Slovo expresionismus zde není proneseno – a možná, že tento koncept nebyl kritikovi tehdy ještě znám. Teprve v případě *Zářivých hlubin* (1916), sbírky, kterou Karel napsal spolu se svým bratrem Josefem Čapkem, si Jelínek uvědomuje „revanche du lyrisme sur le rationalisme logique“ [pomstu lyrismu na logickém racionalismu] a rozeznává, že Josef sleduje stejnou cestu ve svém díle *Lelio* (1917), „livre d'un pessimisme lyrique et halluciné; le critique M. Rutte y voit une œuvre caractéristique de l'expressionnisme tchèque“ [knize plné lyrického pesimismu a přeludů; kritik M. Rutte v něm spatřuje typické dílo českého expresionismu] (ibid.: 293). Pro Jelínka má tedy tento směr morální a psychologické vysvětlení:

Ils [les frères Čapek] quittent le terrain de l'intellectualisme pour s'arrêter devant les abîmes inconnus du cœur humain, devant le mystère de la fatalité [...] Ils sentent alors que la littérature n'est pas seulement à faire d'esprit, de métier, de forme, et qu'elle est une grande affaire de conscience et de foi.¹⁰

(ibid: 292)

Víme, že se bratři Čapkové, zvláště Karel, koncem první světové války a začátkem první republiky orientovali na zcela jinou filozofickou a estetickou atmosféru. Jelínek to uvítá:

⁸ „Toutes ces personnalités, bien qu'elles comptent parmi les piliers de la littérature tchèque, agissent en dehors de leur pays plutôt par la force de leur pensée que par la suggestion artistique de leurs œuvres.“ „Le génie de la littérature tchèque“ (francouzský text: O. Šimek a J. Pasquier – podle německé verze – Novák 1930/1931).

⁹ [...] měl bych se pozastavit u jaderného talentu pana Karla Čapka, velmi původního autora, nadaného robustním talentem, u něhož se postup vlastní naturalismu podivuhodně mísí s groteskní karikaturou [...]

¹⁰ [Bratři Čapkové] opouštějí půdu intelektuáliství, aby se zastavili před neznámými propastmi lidského srdce, před tajemstvím osudovosti [...] Dobře cítí, že literatura není pouhým cvičením v duchaplnosti, cvičením profesním, formálním, nýbrž že jde o velkou věc svědomí a víry.

[...] il [Karel Čapek] était difficile de pousser plus loin dans cette voie de l'analyse du subconscient lesquels conduisent tout droit au nihilisme intellectuel à la négation universelle [...]

(ibid.: 194)

[...] il [Karel Čapek] comprend admirablement la volonté titanique de l'homme mais son scepticisme n'admet pas la victoire de cette tendance à percer tous les mystères. Avec une humble résignation qui n'est pas dépourvue de pessimisme, il prêche la soumission, l'humble travail etc.¹¹

(ibid.: 305)

Jelínek pocituje jakousi úlevu, když shledává, že se Karel Čapek od expresionismu ve prospěch unanimumu a umírněného humanismu, jež poznamenají spisovatelovo zralé dílo. Jelínek nám zde předkládá obraz jakéhosi spásného rozchodu s násilným uměním Čapkova mládí.

Právě tento obraz se ustálí v pojednáních francouzské kritiky o Češích, a zvláště o Karlu Čapkovi, známějším z obou bratří. Stane se jakýmsi topos komentářů o české literatuře – tak mohl v úvodu k překladu *Továrny na absolutno* z roku 1945 Jean Danes napsat:

Čapek réunit harmonieusement l'ironie des Tchèques, cousine germaine de l'humour anglo-saxon, la rêverie et la fantaisie des Slaves et une facture parfois toute française [...] Ce Slave a, en effet, très certainement appelé plutôt que subi une double influence occidentale: celle du pragmatisme anglo-saxon de James qui a conduit Čapek et nombre de ses contemporains tchèques à rompre avec le titanisme de la précédente génération avec la littérature du désespoir du pessimisme et du nihilisme et à s'orienter vers un humanisme souriant.¹²

(zdůraznil autor, Danes 1945)

¹¹ [...] bylo mu [Karlu Čapkovi] zatěžko ubírat se ještě dál touto cestou analýzy podvědomí, která vede přímo k nihilismu a popírání světa [...]; [...] obdivuhodně dobře chápe [Karel Čapek] titánskou vůli člověka, ale jeho skepticismus nepřipouští vítězství této schopnosti proniknout všemi záhadami. S pokornou rezignací, jež není prosta pesimismu, káže odevzdanost, pokornou práci atd.

¹² Čapek harmonicky slučuje českou ironii, sestřenku anglosaského humoru, slovanskou snivost a fantazii s místy čistě francouzskou fakturou [...] Tento Slovan spíše sám vyhledával než pouze trpně přijímal dvoji západní vliv: anglosaský pragmatismus Jamesův, který přiměl Čapka a četné jeho současníky *rozejít se s titanismem předchozí generace, její literaturou beznaděje pesimismu a nihilismu, a zaměřit se k úsměvnému humanismu.*

Adolf Hoffmeister tento rys ještě zvýraznil, když o několik let později napsal:

Karel Čapek aboutit à une profonde reconnaissance de l'homme, individu laborieux et d'esprit simple [...] *Les Tchèques ont combattu ainsi les traits négatifs de leur caractère* ; de nos jours en Tchécoslovaquie la littérature vivante est la littérature socialiste. Elle ne peut rien être d'autre parce qu'elle jaillit de la grande métamorphose des hommes et des femmes. Elle n'est socialiste ni par contrainte ni par utilitarisme, mais par de saines racines slaves de tradition ancienne.¹³

(Hoffmeister 1965)

Souhrnně lze říci, že to, co bylo v chápání fenoménu expresionismu u Jelínka obezřetná rozpačitost, se u pozdějších kritiků, kteří ho téměř karikaturně napodobovali, proměnilo v předpojatý názor na kulturní dějiny, založený na čistě ideologických a nacionálních hodnotách. Jistě by nebylo těžké sledovat podobný vývoj na základě srovnání předmluv k různým vydáním díla Jaroslava Haška: z *Osudů dobrého vojáka Švejka*, nihilistické a anarchistické frašky o absurditě války, mnozí komentátoři vyvodí ideologickou interpretaci zabarvenou nacionalismem – rovněž jádro této interpretace musíme hledat u Jelínka.

Závěr: zhodnocení expresionismu

Jak již bylo řečeno, zastírání českého literárního expresionismu je zřetelnější v textech určených pro zahraničí než v domácí diskusi. Je příznačné, že studie Františka Götze, přitom tolik inspirovaného francouzskou kulturou, byt by to bylo často v polemickém smyslu, zůstaly ve Francii naprosto neznámé. Přes všechny snahy publikovat překlady výstižných prací Arne Nováka získal Jelínek postavení jediného „oficiálního rozšiřovatele“ české literatury ve Francii.¹⁴ Setkáváme se zde se zajímavým fenoménem schematizace analýzy v textech určených pro „export“, s potlačováním nuancí a diskusí, které se odehrávaly v zemi samé. Tento fenomén je navíc posílen skutečností, že v meziválečném období byli překladatelé a kritiko- vé, kteří zajišťovali šíření české kultury ve Francii, na rozdíl od lingvistů a histori-

¹³ Karel Čapek dospěl k hluboké úctě k člověku, pracovitému a prostému jedinci [...] *Takto Češi bojovali s negativními rysy svého charakteru*; dnes je v Československu živou literaturou literatura socialistická. Ani nemůže být jiná, neboť přímo tryská z velké proměny mužů a žen. Není socialistickou ani z donucení, ani z utilitarismu, ale díky zdravým kořenům staré slovanské tradice.

¹⁴ O tom viz příspěvek Oblas A. Nováka ve Francii, symposium v Brně, říjen 2000.

ků, většinou Češi: byli to frankofilové dokonale ovládající jazyk. Nelze se zbavit dojmu, že to, co vybírali pro zahraničí, bylo preduřeno jejich představou o očekávání publika. Často promítali do autorů nebo umělců, které uváděli, hodnoty, pro něž se nadchli u Francouzů a o kterých předpokládají, že ve Francii vzbudí nadšení. Tak se vytváří bludný kruh vzájemně se zrcadlících obrazů, který se autenticitě a hodnotě předávaných informací pochopitelně stal osudovým.

Tento bludný kruh byl však možná již přerušen. Je příznačné, že se obroda zájmu o českou literaturu, k níž došlo v sedmdesátých a osmdesátých letech, netýkala pouze „politických“ textů (Patočka, Havel, Vaculík), ale že docházelo též k objevování či znovuobjevování autorů, kteří byli tehdy představováni jako marginální. K tomuto pozdnímu objevu došlo díky několika osobnostem, které nevycházely z českého světa, hlavně však díky Ericě Abramsově, které se nespočetnými překlady, tvrdošíjně nabízenými francouzskému nakladatelskému světu, podařilo přimět veřejnost, byť i nepočetnou, k četbě tak náročné, jako jsou práce Richarda Weinera, Jakuba Demla a hlavně Ladislava Klímy. Všechna tato díla můžeme více či méně zařadit do široké kategorie expresionismu. Erica Abramsová se dokonce podílela na znovuobjevení díla Ladislava Klímy u českého publika, řídila totiž vydání jeho sebraných spisů; první vydání *Českého románu* vyšlo ve francouzštině (pod názvem *Le Grand Roman*).

Když odhlédneme od nakladatelského aspektu, můžeme právem předpokládat, že šíření těchto velmi originálních děl české literatury počátku 20. století podnítilo přehodnocení celkového pohledu na českou literaturu. Tato díla totiž dávají zaznít neharmonickým hlasům v kulturním koncertu Čech a obraz literatury ve znamení moudrého, smířlivého humanismu, který byl vytvořen první československou republikou, je tím narušen. Ve skutečnosti se zdá, že otázka expresionismu může obsahovat daleko víc než prostou otázku literárního vlivu. Vyvolává totiž tázání po bytostné jinakosti jsoucna uvnitř české literatury a je z tohoto hlediska nadána značnou polemickou silou.

Literatura

DANES, Jean

1945 „Úvod“, in K. Čapek: *La fabrique absolu* (Paříž: Nagel)

FRITSCH, Jocelyne

1997 *Relations culturelles et théâtre: la France et la Bohême Moravie (1881–1994)*, doktorská práce

GREBENÍČKOVÁ, Růžena

1984 „L'expressionnisme tchèque et les structures dramatiques“, in *L'expressionnisme et le théâtre européen*, ed. CNRS, str. 279–84

HEFTRICH, Urs

1999 *Nietzsche v Čechách* (Praha: Hynek)

HOFFMEISTER, Adolf

1965 „Úvod“, in *Nouvelles tchèques* (Seghers–UNESCO), str. 9–15

CHALUPECKÝ, Jindřich

1992 *Expresionisté* (Praha: TORST)

JELÍNEK, Hanuš

1912 *La littérature tchèque contemporaine*

1935 *Histoire de la littérature tchèque III* (Paris)

NOVÁK, Arne

1930/1931 „Der Geist der tschechischen Literatur“, *Slavische Rundschau* 2, str. 561–79, přetištěno in *Revue Française de Prague* 1931, str. 141, přel. O. Šimek a J. Pasquier

RICHARD, Lionel

1974 „Sur l'expressionnisme allemand et sa réception critique en France entre 1910 et 1925“, *Arcadia* 9, str. 166–89

ZANELLO, Nathalie

1998 „La littérature tchèque en France, traductions et réception“, *Štěpánská* 35, č. 1–3, str. 20–30